

THOMAS SZENDE

Nyelvtanulás – nyelvhasználat – szociokulturális elvárások¹

Apprentissage – usage – attentes socio-culturelles

Parler une langue suppose qu'on soit en mesure de faire appel aux éléments nécessaires à la communication et que l'on maîtrise les références d'un groupe social. Or, toute langue est vision et interprétation du monde, qui se confond avec l'existence quotidienne. Des concepts et des relations peuvent être plus ou moins identiques, cependant, les moyens de les exprimer diffèrent d'une langue à l'autre. Chaque langue constitue une certaine analyse de l'expérience humaine avec des voies de passage obligées pour dire les choses plus simples. « Communication orale / écrite spontanée avec des natifs sur des sujets ordinaires » : afficher un tel ensemble d'objectifs est peut-être ce qu'il y a de plus ambitieux dans l'apprentissage des langues. Comprendre, produire, interagir dans une langue étrangère nécessitent une conformité aux normes de la communauté cible, impliquent qu'on en partage l'univers avec ses évidences, supposent qu'on ait une complicité avec ses membres qui ont acquis la langue cible naturellement et sans efforts dans leur enfance. En tant que pratiques sociales, les interactions et les discours sont déterminés par les attentes des interlocuteurs, et organisés par les routines de la communauté. Les programmes scolaires évoquent traditionnellement l'enjeu des « langues vivantes », mais parle-t-on de « cultures vivantes » ? C'est ainsi que la *connivence*, vaste territoire difficile à conquérir, est pour nous une première porte d'entrée privilégiée pour saisir la culture. Par ailleurs, nous ne saurions aborder la culture sans souligner l'enjeu des *préférences* linguistiques socialement ancrées, manifestes ou inaperçues.

Bevezető szavak

Részlet egy szegedi nyelviskola hirdetéséből: „Modern, multimédiás tantermeinkben csak úgy repül az idő... Nyelvtanfolyamainkon arra fektetünk hangsúlyt, hogy hallgatóink biztos és minden élethelyzetben használható nyelvtudást szerezzenek.” A tanfolyamok szervezőit nem ismerem, szakértelmük, jószándékuk nem vonható kétségbe. A hatékony szóbeli és írásbeli kommunikációs készségek kialakítása, fenntartása és továbbfejlesztése követelmény mindannyiunk számára. Figyelmemet a „minden élethelyzetben használható nyelvtudás” terve, ígérete ragadta meg. Engedjék meg, hogy egy újabb idézettel folytassam: a belga származású Jean-Marc Dewaele (2012: 196–197), a londoni Birbeck College nyelvészprofesszora írja:

---

¹ A MANYE XXII. Kongresszusán (*Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében*. Szeged, 2012. április 12–14.) elhangzott előadás írásbeli változata. – A szerk.

„Brüsszelből megérkezvén szövegértési készségembe vettem minden bizalmamat. Nagyon meglepődtem, hogy sem a különböző mesteremberekkel folytatott informális helyzetekben, sem az egyetemi kollégáimmal való formális szituációkban nem tudtam angolul nyelvileg maradéktalanul helytállni. Az első esetben a helyi szociolektus, szaknyelv volt eléggé homályos számomra: nehézséget okozott például a hivatali rendszerek működése, s ez félreértésekhez vezetett. A víz-, gáz- és telefonbekötéssel járó teendők intézése sokkal nehezebben ment, mint ahogy azt elképzeltem. A második esetben az egyetemen a szakmai megbeszélések alkalmával, habár tökéletesen megértettem a kollégáim által használt szavakat, egy adott pillanatban rájöttem, semmit nem értek a sorok közötti kommunikációból.” (T. Sz. ford.)

Mindannyian tudjuk: a nyelvtanról szerzett elmélyült ismeretek nem elegendők a magas szintű tudáshoz; a nyelv struktúrájának elsajátítása nem jár együtt az adott kultúra érték- és normarendszerének ismeretével, a kétnyelvűség sem zajlik minden esetben két kultúra metszéspontjában.

Engedjék meg, hogy röviden bemutatkozzam. Munkahelyem, az 1795-ben alapított INALCO² egyedülálló egyetemi képződmény a frankofon világban: 94 európai, ázsiai, afrikai és Amerikában beszélt nyelvet lehet nálunk elsajátítani, általános és alkalmazott nyelvészeti, irodalomelméleti, történeti, néprajzi, politológiai stb. kurzusokkal kiegészítve. Intézményünkben több mint nyolcvan éve folyik rendszeres magyartanítás. Kiváló elődeink, Aurélien Sauvageot, akit a franciaországi finnugor kutatások úttörőjeként tartunk számon, a zenetudós Gergely János, a nyelvész-irodalmár Nyéki Lajos és a költő-műfordító Jean-Luc Moreau fáradhatatlanul küzdöttek a magyar nyelv és civilizáció megismertetéséért.

Tanári munkám mellett a PLIDAM nevű kutatócsoportot irányítom. Alkalmazott nyelvészeti, didaktikai csapatunk szerteágazó tudományterületet gondoz, melynek áttekintése több nyelv és kultúra ismeretét igényli. Kutatásainkat jelenleg négy fő irányban végezzük. Ezek címszavakban:

1. Nyelvpolitika, reprezentációk, identitás
2. Profil, életpálya, tanárképzés
3. Tartalmak, kompetenciák
4. Pedagógiai eszközök – elektronikus környezet

Számos külföldi partnerrel állunk kapcsolatban. Ez évi nemzetközi doktori szemináriumunkat Londonban tartjuk brit, német, olasz, szlovén, svájci, román, luxemburgi stb. egyetemekkel együttműködve.

Legfrissebb kiadványaink közül kiemelném az *Implicites – stéréotypes – imaginaires. La composante culturelle en langue étrangère* című könyvünket. Ez a munka az idegen nyelvbe szőtt kultúráról és az idegen kultúra elsajátításának – Önök által is ismert és a szakirodalomban gyakran tárgyalt – nehézségeiről szól. A kultúra nálunk is az érdeklődés homlokterében áll, talán azért, mert annyira része létezésünknek, hogy nehezen tudjuk vizsgálat tárgyává tenni. Egészében nem fogható föl, csak apró szeleteit érzékel-

² Institut National des Langues et Civilisations Orientales [Keleti Nyelvek és Civilizációk Országos Intézete]. – A szerk.

jük. Medgyes Péter és Major Éva írja (2004: 184): amennyiben a nyelvet társadalmi gyakorlatként fogjuk föl, a kultúra a nyelvtanítás egyik kiindulópontjává válik.

A nyelvi interakció társadalmi történése, a nyelvi formák összekapcsolódnak a világ dolgaival, a nyelv felhasználói pedig egymással. Más a valóság, és más annak nyelvi érzékel(tet)ése. Nap mint nap tapasztaljuk: az anyanyelvi és célnyelvi kultúra fogalomrendszere, szimbolikus tárgyai, metaforái, sztereotípiái, a társas érintkezés szabályai ellentmondanak egymásnak. A különböző kultúrákra jellemző nyelvi és interakciós minták, a közösségi normáknak megfelelő viselkedésmódok egymással szembeállítva, Klaudy Kinga (1997) kifejezésével: gyakran „barátságtalanul” viselkednek; nemcsak az anyanyelv állja el a nyelvtanulás útját, hanem az anyakultúra is.

A kultúra és nyelvtanítás kérdéskörének alaposabb megértéséhez több nyelvet vizsgálunk. Az itt bemutatásra kerülő példákat kínai, koreai, orosz és hausza (Nyugat-Afrikában beszélt nyelv) anyanyelvű és anyakultúrájú kollégáimmal közösen állítottuk össze egy most induló projekt keretében.³ Közös meggyőződésünk, hogy a társadalmi és kulturális tudást jelentős mértékben a nyelv közvetíti. Szükséges-e bizonyítani a nyelvi jelenségek és a társadalmi tényezők szoros kapcsolatát ezen a konferencián? Célunk a megfogható tárgyi ismereteken és implicit, láthatatlan evidenciákon alapuló mindennapi kultúrák, jellemző viselkedésminták egybevetése, a társadalomban szerzett kommunikációs rutin jobb megértése. Vizsgálatunk tárgya az is, milyen módon alkalmazható mindez a nyelvtanári munkában, saját kultúránk elemzésében. Miként tudatosítható tanítványainkban: a szociokulturális szabályok folyamatosan befolyásolják megnyilvánulásainkat.

Mai beszámolómban két fogalomból szeretnék kiindulni, ezek: „összekacsintás” és „preferencia”.

Összekacsintás

A beszélő a nyelv rendszerbe foglalható elemeit meghatározott célok elérése érdekében használja, szokások, értékek, viselkedési mechanizmusok mentén. Szocializáló tényező az egy-egy beszédhelyzetben elhangzó nyelvi megnyilatkozás és a beszédbe „kódolt” társadalmi információ is. A helyénvaló megszólalás, reagálás azonban kultúránként különböző. Nyelvünk széles körben használatos formái más nyelvekben érthetetlenek, kultúránk evidenciái legjobban esetben korlátozottan alkalmazhatók.

Egy nyelv ismerete feltételezi, hogy képesek vagyunk a kommunikációhoz szükséges elemek használatára, és tisztában vagyunk egy adott társadalmi csoport referenciáival. Minden nyelv – világértelmezés, amely gyakran keveredik mindennapos létünkkel. Fogalmak és kapcsolatok lehetnek többé-kevésbé azonosak, ugyanakkor az eszközök, amelyekkel kifejezzük azokat, nyelvenként különböznek. Minden egyes nyelv rendelkezik az emberi tapasztalás egy bizonyos analízisével, kötelező irányokkal. Ilyen a specifikus operátor ige esete is. A nyelvtanuló azt gondolná, hogy a „döntés” főnévhez kapcsolódó és a saját nyelvében megjelenő ige (ha van ilyen) általános (1. táblázat). Valóban így van ez? Franciául fogjuk a döntést, oroszul fogadjuk, kínaiul tesszük, koreaiul lehozzuk. A hausza nyelvben a dönt / döntést hoz típusú szerkezeti szembenállás nem létezik.

³ Megköszönöm Elena Akborisova (orosz), Xinxia Wang (kínai), Soyoungh Yun-Roger (koreai) és Saoudé Ali (hausza) segítségét.

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
décider	dönt	решать / решить rechat' /rehit'	決定 juéding	결정하다 gyeoljeonghada	
prendre une décision	döntésthöz	принять / принимать решение prinyat' / prinimat' rechenie	做決定 zuò juéding	결정을 내리다 gyeoljeong-ul naerida	
'dönt'		'dönt'	'dönt'	'dönt'	a szerkezet nem létezik
'döntést fog'		'döntést fogad'	'tesz / döntés'	'döntés + Acc. lehoz'	

1. táblázat. Világról alkotott elképzelések. Ige ~ főnév + operátor ige

Itt van a második példánk is (2. táblázat). Minden egyes nyelv a maga sajátos módján fejezi ki a vészjelzéseket, s az üzenet azonosítása minden alkalommal valamiféle gondolkodást követel meg a szituációról. Tűz esetén egyes nyelvek arról tájékoztatnak minket, hogy égünk, más nyelvek a mentésre utalnak ritualizált formában, sajátos eszközeikkel megszólítanak, avagy felszólítanak. Hasonlóan változatos a kép a „tolvaj, fogják meg” esetén is.

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
Au feu !	Tűz van!	Пожар! Горим!	救火! jiùhuó!	불이야! Bul-i-ya!	Kái wutā
Tűz!		Пожар! Горим!	Ment / tűz!	Tűz – létige – megszólítás	te – felszólítás – tűz!
		Tűz! Égünk!			
Au voleur !	Tolvaj, fogják meg!	Воры! Держите вора! Грабят!	抓小偷! zhuā xiǎotōu!	도둑이야! Doduk-i-ya!	Kái bārāwō
Tolvaj!		Vori! Derjite vora! Grabjat!	Elkap / tolvaj!	tolvaj – létige – megszólítás	te – felszólítás – tolvaj
		Tolvaj! Fogják meg a tolvajt! Meglopnak engem/minket!			

2. táblázat. Vészjelzések

„Spontán szóbeli vagy írásbeli kommunikáció hétköznapi témákról anyanyelvi beszélőkkel” – a nyelvtanulásban talán ez lehet a legfontosabb elérendő cél: érteni, megszólalni, idegen nyelven reagálni. Ez megköveteli az igazodást a célnyelvi közösség normáihoz, és azt feltételezi, hogy „cinkos” kapcsolatban állunk azokkal, akik a célnyelvet természetes körülmények között, különösebb erőfeszítés nélkül, gyerekkorukban sajátították el.

A nyelvtanulás során egy adott kultúrában megszokott kódrendszert, kollektív – kulturális és diszkurzív – emlékezetet igyekszünk egy másik kultúrában használni. Sokszor sikertelenül. A kulturális félresiklás, hibás kódolás az azonos anyanyelvű beszélők esetében is megtörténhet. A kulturális melléfogások fontos típusa a tabu, a szabályok, az előírt kifejezések vígjátéki „toposzként” is jól ismert áthágása. A „mi” tudat szociális összetartó erő, nélkülözhetetlen szerepe van a kulturális folytonosság biztosításában.

A kommunikációs tartalmak gyakran szimbolikus cseréje egónk, illetve közösségünk erősítését, védelmét szolgálja, a kívánt viselkedést provokálja. Az „ALL Blacks” ellenfelei megremegnek az új-zélandi rögbijátékosok harci tánca, a haka láttán. Ez a rituálé, amely mára már elválaszthatatlan a rögbitől, Új-Zélandtól és a mi „globális falunktól”, felkelti érdeklődésünket. Vajon mi az az üzenet, melyet gyilkos tekintetek és harcias gesztusok kísérnek? Ka mate! Ka mate! Ka ora! Ka ora! Tenei te tangata puhuruhuru! Nana nei te tiki mai, I whakawhiti te ra! Upane! Upane! Upane! Ka upane! Whiti te ra! A Te Rauparaha által írt maori haka arra szolgál, hogy megfélemlítse az ellenfelet. Remek példája a szemantikailag üres vagy dagályos beszédnek (Rizza 2009: 285). Ritualizált beszédeseményeket és szigorúan, tradíciók alapján formalizált társadalmi cselekményeket illusztrál. A diszkurzív történetbe való beágyazottság olyan verbális elemeket hoz létre, melyek jelentése másodlagos. A dal 15 játékos hangjának egyidejű jelenléte, elmúlt idők csapatai hangjának emléke, a jövő csapatainak majdani hangja és Te Rauparaha hangjának újratereztése.

Minden üzenetet adekvát módon kell továbbítani és érzékelni. A lexikográfus Sinclair (1991: 498) négy, a kommunikáció szempontjából releváns, szótárszerű és nem szótárszerű, „megosztott” ismerettípust különböztet meg. Ezeket az anyanyelvi beszélő aktívan birtokolja, felismeri és használja. Az első kettő a nyelv struktúráját, az utolsó kettő pedig a keretismereti tényezőket, a kommunikációs megvalósulást érinti: 1) a frazeológia elmélyült/interiorizált ismerete; 2) információk a nyelvtanról, a lexikáról; 3) textus/kontextus összefüggése; 4) kulturális előfeltevés.

A beszélők interakcióikban többé-kevésbé közös „enciklopédikus” ismereteket mozgósítanak. Pottier (1992: 24, 25–26) általános szemantikájában a közös háttértudás két típusát különbözteti meg:

1. ismereti elemek magáról a nyelvről (ha egy regénynek az a címe, hogy „kétszer volt”, ennek a megértése feltételezi a nyelvben meglévő referenciaformula, a mitikus „egyszer volt, hol nem volt” ismeretét);
2. ismereti elemek a világról (egy szó, például a „falu” szó szükségszerűen ismereteket idéz fel mindannyiunkban, de a „Megérkeztünk a faluba. A templom zárva volt.” gondolatsor csak azok számára lesz természetes, akik környezetében a templom a falu része.

Yule (1996: 24) jelzi, hogy a “We had Chardonnay with dinner. The wine was the best part.” gondolatsor megértéséhez tisztában kell lenni azzal, hogy „Chardonnay = wine”. Vajon kell-e pontosítani, hogy az esetek nagy részében a sikeres kommunikáció szélesebb vagy szakmailag összetettebb kulturális tudást is megkövetel? Például hasznos lehet, ha azt is tudjuk: a Chardonnay fehérbor Dijon környékéről való, Burgundiából, a jó ízlést testesíti meg, természetes eleganciája miatt aperitif italként fogyaszthatjuk, stb. – és akkor még bizonyára nem merítettük ki a teljes szemantikai és konnotatív hálót.

A legegyszerűbb szavak is rendszer- és használatnyelvészeti alapon kapcsolódnak egymáshoz. Minden beszéd, amely idegen helyek megnevezését tartalmazza, külső, többé-kevésbé a célnyelv struktúrájára adaptált nyelvi elemekkel dolgozik. A nemzetközileg ismert intézmények gyakran eredeti nyelven őrzik meg elnevezésüket, azt mondjuk franciául: le Bundestag (német), le British Council; más esetekben az adott nyelv kimunkálhatja saját fordítását: The White House, Maison Blanche, Fehér Ház stb. (3. táblázat).

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
le British Council	A British Council	Британский Совет	英國文化協會	영국 문화원	Csibyar British Council
a British Council		Britanski Soviet	yfngguó wénhuà xiéhuì	yeongguk munhwawon	
		Brit Tanács	Anglia – kultúra – egyesület	Anglia Kulturális Intézet	British Council Központ
La Maison Blanche	a Fehér Ház	Белый дом	白宮	백악관	Fádár shügában fasar Amurika
a Fehér Ház		Beliy dom	Báigöng	Baek ak gwan	
		Fehér Ház	Fehér – palota	Fehér – kö – Ház	Udvar – elnök – ország – Amerika

3. táblázat. Intézménynevek

A nyelvi interakciókat és diskurzusokat minden esetben a beszélgetőtárs elvárásai határozzák meg, míg azok szervezése a közösség feladata. A magyarázatot követelő kihagyások vagy a rejtett célzások, az aszimmetrikus jelenségek anyanyelvi társalgásban is mindennaposak. Ez még inkább igaz olyan kommunikációban, amely két különböző, egy anyanyelvi és egy nem anyanyelvi kultúrából származó beszélő között zajlik. Ez utóbbi idegen nyelven való megnyilatkozása során függ a saját anyanyelvi kultúrájától, szokásaitól, melyek a beszélgetőtárs számára nehezen dekódolhatóak.

A kultúra a kommunikációnak talán a legfontosabb kontextuális hátere. Egymáshoz közeli kultúrák esetében is szembeűnőek lehetnek a mentalitásbeli, viselkedési és kommunikációs különbségek, melyek nehezítik a kultúrák tagjainak érintkezését. Az anyanyelv és célnyelv közötti koncepcionális eltérések terén különleges helyet foglal el a tréfa és az agresszió, ezek szabályai és tartalmi jegyei. A legendák szerint a két világháború között párizsi emigrációban élő magyarok a guggolós WC-t „talpra magyarnak” hívták. A történet a franciák szerint távolról sem szórakoztató, fordítása komplex átváltási művelet, és egy magyarul jól beszélő diák számára sem könnyen értelmezhető.

Egy meghatározott kommunikációs helyzet feloldásához grammatikai szabályok és szóképzési elemek mozgósítására van szükség. A nyelvi jelenségek ismerete, az elemek grammatikailag pontos és sorrendileg is helyes megválasztása azonban nem feltétlenül ad értelmes kijelentéseket. A nyelvi formák elsajátítása elképzelhetetlen szociális információk nélkül.

Az iskolai programok hagyományosan „élő nyelvek” tanítását szorgalmazzák, ritkábban beszélünk „élő kultúrákról”. Így az összekacsintás, amely nehezen meghódítható új földrésznek tűnik, egyfajta bejárat lehet a kultúra világába.

Most pedig térjünk át a második fogalomra.

Preferencia

Kultúráról nehéz úgy szólni, beszélni, hogy ne helyeznénk a hangsúlyt a szociálisan bevéssé, nyilvánvaló vagy észrevétlen nyelvi preferenciákra. A nyelvi diskurzus eszközei bizonyos tényeket előtérbe helyeznek másokkal szemben. Minden kommunikációs szituáció választás különböző kifejezési módok közül, a nyelvet szokásainknak, tapasztalatainknak megfelelően, a szövegkörnyezet jellegzetességeihez igazítjuk.

Szépe György elegáns megfogalmazásában (idézi Medgyes Péter 2010: 84): a nyelvtudás lényege az adott szituációban való helytállás. Anyanyelvi kultúránk szűrője azonban állandóan jelen van: idegen nyelvet beszélni azt jelenti – kockázatot vállalni. Tudjuk jól, hogy a nem anyanyelvi beszélő könnyen felismerhető akcentusáról, gesztusairól, nyelvtani és lexikai hibáiról, valamint azokról a „természetellenes” nyelvi eszközökről, amelyeket például már bemutatkozáskor használ, ahogyan később megfogalmazza és kifejti gondolatait.

Verbális és nem verbális jeleink szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A gesztus többletinformációt hordoz társadalmi, hatalmi viszonyokról, szerepekről; megerősít, árnyal vagy ellentmond, ez különösen szembeötlő bizonyos elvont, konvencionális kifejezések esetében.

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
Chutt!	Psz!	Тихо, тихо, шшшшшш	嘘	쉬잇	Kü yi shirü
		Tiho, tsits, chchehe	Xü	shi it	Őn csinálni csend
					semmilyen gesztus nem kíséri

4. táblázat. Pszt...

Minden kultúra a maga módján kér csendet. A pszt-nek megfelelő hausza kifejezést semmilyen gesztus nem kíséri (4. táblázat).

Az egyszerre verbális és nem verbális társadalmi rítusok közül idézzük fel azt a hétköznapi szituációt is, amikor társaságban egy pohár ital elfogyasztására készülünk. Koccintáskor franciául azt mondjuk : „Tchinn, tchinn”. Ez a gyakorlat vajon létezik más kultúrákban is?

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
Tchinn-tchinn! A ta /votre santé!	Egészségedre! / Egészségére! Isten-isten!	За Вас! Ваше здоровье! Будем здоровы! Будем! За вас! Ваше здорovje! Будем здорovi! Будем!	干杯! gānbēi!	건배 geonbae	
Egészségedre! / Egészségére!		Önért! Egészsége! Legyünk egészségesek! Legyünk!			Se szó Se gesztus

5. táblázat. Koccintsunk...

A hausza közösségben nem koccintunk, és csendben fogyasztjuk kis csészékből a vizet (5. táblázat).

Megfigyelhető: anyanyelvi beszélgetőtársaink egyeztetési hiba miatt sosem tiltakoznak, míg sértő lehet számukra a nyelvileg amúgy korrekt udvariassági formák helyzetnek nem megfelelő használata. Kultúrafüggő lehet a – kimondott vagy ki nem mondott – szó jelentése, formája, kiejtése, előfordulása, kombinatorikája. És minden kultúra egyben beszédközösség, szövegtípusokkal, szerkesztési logikával, interakciós gyakorlattal, közös, szociokulturálisan meghatározott érvhelyekre való utalásokkal.

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
– Allô ! Monsieur Martin ? – C'est lui-même.	– Halló, Kovács úr? – Tessék, én vagyok.	– Здравствуйте, это Иван Иванович? – Да, я Вас слушаю. Здравствуйте, это Иван Иванович? Да, я вас slouchaju.	喂！请找一下李先生。 我就是。 wèi! qǐng zhǎo yíxià Lǐ xiānshēng. wǒ jiùshì.	김씨 아저씨 ? kim-ssi ajeossi 네, 진데요. Ne, Jeo-ndeyo	– Allo Malam Abdu n' ? – E'e nī n' (férfi) / – E'e nī c' (nő)
– Halló, Martin úr? – Tessék, ő az.		– Jó napot kívánok, Ivan Ivanovics? – Igen, hallgatom önt.	– Halló, kérem, keresni, / egyszer / L i / úr – Én / pontosan.	– Kim úr? – Igen, én – lenni.	– Halló, Malam Abdu az? – Igen, én, az. = kettőzött mély (ee)

6. táblázat. Telefonbeszélgetés

Nyelvtanári berkekben közhelyszámba megy, hogy a telefonbeszélgetések nyelvezetében számtalan idejétmúlt, még a mobiltelefonok megjelenése előtt létrejött kijelentés lelhető fel, melyek függetlenek a telefonbeszélgetés tartalmától, és a telefonbeszélgetés valamelyik szakaszához kapcsolódnak. Minden nyelv kidolgozza a maga „Halló, Kovács úr! Tessék, én vagyok!” típusú forgatókönyvét, expresszív rendjét (6. táblázat).

Watzlawick elemezte a *Nem félünk a farkastól* című Albee-dráma vitastruktúráját. A szombati kerti partiról érkező részeg George és Martha viharos szócsatáit, grombaságait (isznak, hajba kapnak, békülnek) a szerző nem káoszként írja le, hanem láncolatként, szerkezettel rendelkező beszédeseményként. A tanulmány arra utal: ha megindítunk egy információfolyamatot, akkor a továbbiakban az érintkezésben résztvevők általában erre építik válaszaikat. A kommunikáció lebontható apró mozzanatokra, de tranzakciókban, keretek között zajlik. A társas érintkezések világában a pillanatnyi helyzeten túl öröködünk az expresszív rend fölött, ez pedig az interakció alapvető szerkezeti tulajdonsága.

Úgy tűnik, minden kultúrának megvan a maga jellegzetes forgatókönyv-repertoárja, ezt „kölcsonbe kapjuk” a társadalomtól. Schank és Abelson (1977: 41) szavaival: a forgatókönyv olyan struktúra, amely eseménysorokat ír le sajátos kontextusban (“a script is a structure that describes appropriate sequences of events in a particular context”). Forgatókönyvet a gyakran átélt protokolláris cselekvéssorokra alakítunk ki. Az eseménysorok felépítését, megértését elősegítő kész kulturális csomagok, forgatókönyvek tartalmazzák azokat a helyeket, tárgyakat, személyeket, stabil és változó cselekvésmozzanatokat, amelyekkel az adott kontextusban várhatóan találkozunk.

A mindennapi kommunikációban címkékkel látjuk el magunkat, egymást. Megfelelő társadalmi környezetben bármely kijelentés kifejezhet szeretetteljes magatartást, és jelentéstartalma lehet például becéző. A 7. táblázat olyan becéző megszólításokat mutat be, melyek jelentéstartalma állatokra utal. A felnőttek gyakran használják ezeket gyermekek megszólítására.

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
mon petit loup	kis cicám			내 강아지	
mon gros canard	arany bogaram			Nae gangaji	
ma puce	mókuskám				
kis farkasom		jellegzetes állatok:	Nem létezik	kutyuskám	Nem létezik
nagy kacsám		nyuszi, cica, kismadár, halacska		„kutya” nem lehetséges	(különösen az első gyereknél)
bolhám					a nyelvközösség tagjai titkolják érzéseiket a szexualitás tabu

7. táblázat. Becéző kifejezések (felnőtt → gyerek)

A kínaiban a gyerekek megszólítására nem használnak állatneveket, koreaiul kizárólag a „kutyuskám” lehetséges, a hausza nyelvben a gyermek (különösen az első gyermek) kedveskedő megszólítása tilos.

Kiindulási kérdésünk: a társalgás területén beszélhetünk-e lehetséges univerzális érzelmi mechanizmusokról?

A szövegben nem specifikált részeket, üres helyeket háttértudásunkkal egészítjük ki. A társadalmak tagjaikat önszabályozó beszélőkként mozgósítják a társas érintkezésekben. Ha ezeket a forгатókönyveket fenn akarjuk tartani, akkor bizonyos határok között kell maradnunk. Dewaele (2012: 208–218) szerint a forгатókönyv egyfajta mentőöv, amely a beszélgetőtárs számára lehetővé teszi, hogy gond nélkül részt vegyen az interakcióban. A második nyelv használóinak olyan forгатókönyvet kell létrehozniuk, amely egy sor sztereotípiához kapcsolódik. Példaként említi a szerelmi vallomást mint nehezen megvalósítható forгатókönyvet: azok az idegen nyelvet beszélők, akik kevésbé vannak tisztában a szavak és szerelmes kifejezések emocionális tartalmával, nagy kockázatot vállalnak azzal, ha nem ismerik az első romantikus randevú forгатókönyvének használatát. A világban való tájékozottság, kommunikációs jártasság azt is jelenti, hogy az anyanyelvi beszélők képesek felismerni egy-egy forгатókönyvet, még akkor is, ha a beszélgetés során „betömendő lyukak” akadnak. Egyébiránt a közösségekben létrejövő alcsoportok valamilyen specifikus (szociális, generációs vagy etnikai) forгатókönyvekkel vértetik fel magukat, melyek a jobb megértést segítik elő.

A 7. táblázat folytatásaként tesszük fel a kérdést: A minket érdeklő nyelvekben vannak-e a szerelmesek között is működő, állatokat idéző, becéző kifejezések? Kultúraspecifikus a számunkra kedves állat, de az is, hogy egyáltalán hasonlíthatunk-e állathoz egy szerelmes lényt. Kínaiul semmiképpen, a koreai nyelvben kizárólag a rókára találtunk példákat, a hauszában pedig az őzikére (8. táblázat).

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
mon p'tit chat	kiscicám		Nem létezik	Nem létezik	bár wātā
mon loup	nyuszikám			esetenként a férj mondhatja feleségének :	
mon lapin	mókuskám			여우 같은 아내 yeo.u gateun anae *	
kiscicám farkasom nyuszikám		jellegzetes állatok: kecske, kakas, sas, hattyú		rókám	őzike – én

8. táblázat. Becéző kifejezések szerelmesek között

Claire Kramersch (2009: 9) szerint a ritualizált és előreszerkesztett formulák a társadalmi gyakorlat és kohézió szabályozójaként, többé-kevésbé kötelező forгатókönyvek szerint funkcionálnak a társalgásban: “These rituals do not carry any particular

referential meaning; their purpose is rather to wield subjective and social symbolic power by upholding the conventional ethos of friendly interaction and democratic opportunity.” Kramersch kultúrameghatározása: azonos a kultúránk, amennyiben egy társadalmi térben élő, ugyanazzal a történelmi háttérrel rendelkező, közös észlelési, hitbéli, értékelési és cselekvési modellekkel rendelkező diszkurzív közösség tagjai vagyunk: “membership in a discourse community that shares a common social space and history, and common imaginings [...] common system of standards for perceiving, believing, evaluating, and acting” (Kramersch 1998: 10).

Minden társadalmi csoport szocializációs gyakorlatában azonosíthatók explicit utasítások, felidézhető implicit információk. Eltérő a beszédszándék szokványos jelzése, a kultúrákra jellemző a töltelékhangok, a töltelékszavak és a kiüresedett töltelékkijelentések használata is. Gyakran nem az számít, ami valójában elhangzik, hanem az az egyszerű tény, hogy beszélünk egymással. A rituális cselekedetek lehetővé teszik, hogy beszélgetőtársaink tudára hozzuk, tiszteljük, becsüljük, értékeljük stb. őket. A kontaktusteremtést és a társalgás elindulását sztereotip „töltelékkifejezések” segítik.

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
Tu es super avec les cheveux courts !	Remekül áll a rövid haj!	Короткая стрижка тебе очень к лицу. Короткая стрижка тебе очень к лицу.	你留短发很好看。 ni liú duǎnfā hěn hǎokàn.	머리 자르니까 예쁘다! meori jareunikka yeppeuda	Kitson yá yi maki kyau
Jó vagy rövid hajjal!		(Egy) rövid frizura jól (megy) az arcodhoz.	Te / hagy / nő / rövid haj / nagyon / szép.	Fej / haj / mert le vágták / van / szép.	Fonat – tesz – neked – szép. A nyelv-közösség tagjai nem vágják, hanem fonják a hajukat.

9. táblázat. Bókok

A helyzetmondatok ekivalensét nem mindig lehet megtalálni, gyakran nem is létezik az adott helyzetben egyenértékű fordulat. A 9. táblázat arra hívja fel figyelmünket, hogy a „Remekül áll a rövid haj!” típusú kijelentés is csomagban fordítandó. No persze a ritualizált kifejezésnek csak akkor van értelme, ha maga a gyakorlat egyáltalán létezik. A hausza nyelven beszélő közösség tagjai nem vágják, hanem fonják a hajukat.

A dicséret és a rájuk adott válaszok kedvelt témái a pragmatikának. A külsőkre vonatkozó bókok esetében Szili Katalin (2004: 164) jelzi, hogy bár ezek valóság tartalma csekély, és csupán interakciót elősegítő eszközök, a magyarok több mint 80%-a ezeket rutinszerűen megköszöni, sőt a hölgyek harmada, a férfiak fele viszonyozza a kedvességet: „Te is!”, „Hogy te milyen aranyos vagy!” stb.

Az ismertetett példák alapján elmondható:

1. A nyelvi cselekedetek szoros összefüggésben vannak a beszédhelyzettel.
2. A hatékony kommunikációhoz elengedhetetlen a megszólalás, a megszólítás és az elhallgatás szocializációs folyamatban szerzett szabályainak ismerete.
3. A közlendő létrehozásában meghatározó szerepet játszik, mely konvencionális műfaj keretében kommunikálunk.
4. Az alakok és gesztusok szabadságzónája nyelvenként, kultúránként igen eltérő lehet.
5. A szóhoz jutás és a hallgatás normái kultúránként változnak. A helytelen kódolás hátterében gyakran az értékek kultúránként változó rangsora, a világról való gondolkodás eltérő és nyelvileg konzervált rendszere áll.

A kutatásról korai volna összegező értékelést megfogalmazni. A bemutatott táblázatok statikus pillanatfelvételek, melyeket különböző nyelvi közösségek tagjaiként készítettünk egy-egy nyelvről, egy bizonyos pillanatban. A példák révén bepillantást nyerhetünk a vizsgált nyelvek képi világába, hozzásegítenek számtalan szerkezeti különbség és egyezés feltárásához, az elemek elrendezésének, logikájának a megértéséhez, utalnak arra is, hogy az ekvivalencia hol morféma, hol szó, hol szócsoport, hol mondat, hol szöveg-egység fordítását feltételezi. Kontrasztív perspektívában minden nyelv sűrít és felesleget termel, hiányok és többletek keletkeznek. A helyzetmondatok megfelelőjét nem mindig lehet megtalálni, gyakran nem is létezik az adott helyzetben egyenértékű fordulat.

A konklúziók tekintetében legyünk nagyon óvatosak. A vizsgált terület tele van megoldatlan kérdésekkel. A szituatív helyesség és alkalmazkodás bonyolult természetét könnyebb jelezni, mint kimerítő módon leírni. A társas környezet mindazon nyelvi mintáinak tudatosítása, melyekkel „kibeszéljük” társadalmi viszonyainkat, a tipikus forgatókönyvek kontrasztív összevetése hasznos nyelvdidaktikai eljárás. A minták és a forgatókönyvek szabályokba foglalása azonban, úgy tűnik, nehezebb vállalkozás.

Pár biztos pont azonban mindenképpen felfedezhető. Annak felismerése, hogy jól begyakorolt forgatókönyveink másként is működhetnek, mindenképpen különleges élményt ad a nyelvtanulónak. Nem kevésbé izgalmas annak tudatosítása, hogy a nyelvhasználati szabályok és a nyelvhasználattal szorosan összefüggő viselkedési módok, az adott beszélőközösségre jellemző képi világ út lehet más közösségekhez. Péntek János (2001: 32) a balkáni kifejezések vizsgálatára kapcsán jelzi a kölcsönhatások és a közös szemlélet jelentőségét: az „eső után köpönyeg” szólás és a „rágja a fülem” (egy kéréssel) bizalmas kifejezés bolgár és román területen is gyakori.

Hungarológia és kulturális kompetencia

A tárgyalt kérdések sajátos hangsúlyt kapnak a MANYE által kijelölt keretben, így röviden kitérnék az egyetemi hungarológia párizsi jelenlétére. A magyar szakos hallgatók egy része anyanyelvként használja a magyart, de a kultúrát kívülről látja. Van, aki második nyelvként beszéli a magyart, de régóta kettős kultúra közegében él. A hungarológusokat is foglalkoztatja a kérdés: a nálunk megszerzett nyelvtudás alkalmas-e arra, hogy hallgatóink boldoguljanak magyar nyelvi közegben. A nyelvi formák mellé adunk-e nyelvhasználati szabályokat, szólunk-e kultúrafüggő kötöttségekről, magatartásformákról? Fejlesztjük-e a hallgatók ez irányú tudatosságát, metapragmatikai képességét? A leíró nyelvten átfogó képet kíván adni azokról a szabályokról, melyek segítségével a szóelemek szavakká és a szavak mondatokká kapcsolódnak a szinkron

nyelvhasználatban. Amennyiben a nyelvi elemek használata is része az anyanyelvi kompetenciának, megállapíthatjuk: a „plusz és mínusz” kategóriák, struktúrák néha kisebb gondot okoznak, mint a többé-kevésbé sztereotip alakzatok, sémák, működési szabályok, melyek lehetővé teszik a társas élet szervezését, értelmezését.

Kassai György kollégámmal írt magyar leíró nyelvtanunkban (2007) a szóösszetételek kapcsán hangsúlyozottan utalunk a lexikai elemek politizálódására. A megkevlhetetlen alaktani, mondattani problémák mellett fokozott figyelmet szentelünk az anyanyelvi beszélő tudatában mozgósításra készen álló szókapcsolatok, kollokációk, az azonos helyzethez kötődő nyelvi megnyilatkozások, a korrekt semmitmondás kérdésének. E jelenségek a szókészlet körébe utalhatók, ám a sajátos beszédhelyzetekből fakadó normatív és formailag kötött megnyilatkozások, sztereotípiák, a nyelvi közösség kollektív tapasztalatain nyugvó asszociációk, vagy mondjuk így: a kommunikációs szükségszerűség elválaszthatatlanul kötődik a grammatikai megvalósíthatósághoz. A nyelvi rendszer elsajátítása akkulturáció, egy új műveltség felfedezése.

Úgy tünik, a morfológia, avagy a szintaxis nem autonóm nyelvi modulok. A nyelvtantudáson túlmutató, mögöttes kulturális jelentéstartalmak fontosságát többek között a „magyarázom a bizonyítványt” elemzésével szemléltetjük. A kapcsolatteremtés kötött formáit, a közelség-távolság fokozatait jól tükrözi anyanyelvünkben az udvariasság, a tegezés-magázás-önözés-tetszikezés bonyolult rendszere. Jelezzük az üdvözlési, megszólítási formák irracionális sokféleségét (ketteske, ügyvédnő, viszonthalásra stb.), melyek történelmi örökség lenyomataiként státuszról, szerepviszonyokról, a nemek társadalmi helyéről árulkodnak.

Ezzel kapcsolatban a 10. táblázat azt mutatja, miként szólítunk meg egy miniszter asszonyt a különböző kultúrákban. A kultúra dönti el, jelezni kell-e, úrhoz, avagy hölgyhöz beszélünk, a megszólítás kiegészül-e keresztnévvel, családnévvel, apai névvel; a hauszában nincs önállóan „miniszter”, csak valamilyen ágazat minisztere.

FRANCIA	MAGYAR	OROSZ	KÍNAI	KOREAI	HAUSZA
Madame le/la Ministre !	(tisztelt) Miniszter asszony!	Госпожа Министр Gospoja Ministr	部长 Bùzhāng	장관 Jang gwan	Ministan
Hölgyem a miniszter		Hölgy Miniszter	Miniszter	Miniszter	(egy ágazat) miniszter (e)
		Vagy: keresztnév + apai név	Nemtől függetlenül Kiegészülhet a családnévvel: „吴部长 WU bùzhāng” (WU / miniszter)	장관님 „Jang gwan nim” (nim = tiszteletet jelző szuffixum; férfi vagy nő)	

10. táblázat. Miként szólítunk meg egy miniszter asszonyt?

A kulturális kompetencia a konvenciók, a közösség által megszabott normák, lényeges referenciák halmaza, a kívülről számára gyakran értelmezhetetlen és követhetetlen közös élmények felismerése, ismétlése, a nyelvbe kódolt társadalmi információ (kivel, mikor, hogyan és miről kell-szabad beszélni) naprakész tudása.

A mentális lexikon – bizonyára van ilyen, és többről van szó, mint szép metaforáról – szociokulturális elvárásoknak megfelelően viselkedik. Nemcsak tárolja a szókinccs elemeit, hanem rendezi is azokat. A szóasszociációs vizsgálatok társadalmi konszenzusra, szociokulturális állandóságra utalnak. Lengyel Zsolt (2011: 181) szóasszociációs vizsgálatai megemlítik, hogy a *hegy* hívószóra tömegesen érkeznek a *magas*, *völgy*, *meredek*, *hogy*, *meggy* szavak, de a kérdés „Mátra, Himalája és Mohamed” típusú válaszokat is indukál.

Játsszunk el a gondolattal, egy ilyen vizsgálat hozhatna-e hasonló eredményt francia földön? „Ha a hegy nem megy Mohamedhez, Mohamed megy a hegyhez” francia ekvivalensében nem találjuk Mohamedet (Mahometet): « Puisque la montagne ne vient pas à nous, allons à la montagne ».

A *Dictaverf* nevű adatbázis szerint a francia *montagne* szóra az itt következő válaszok érkeznek: *neige* 123; *colline* 45; *ski* 35; *mer* 33; *sommet* 25; *Alpes* 24 ('hó', 'domb', 'sí', 'tenger', 'csúcs', 'Alpok'). Szembeszökő, hogy nem találunk egyezést.

Zárógondolatok

Tóth Szergej (2011) az új orosz–magyar, illetve magyar–orosz szótár szerkesztőjeként figyelmeztet: a nyelv nem a magányos egyént, hanem a közösségben élő embert szolgálja, és olyan mértékben függ a társadalomtól, amennyire az adott nyelvet beszélő emberek maguk is függenek azoktól a viszonyoktól, melyekben élnek. Idejélmúlt szavakat iktat ki, reaktivált kifejezéseket vesz fel, aktuális jelentésszintűket és jelentésárnyalatokat rögzít, és eközben szembesül a lexikográfiai munka egyik fontos tanulságával: nem csak a szavak, denotációk és konnotációk változnak, a korábbi kiadások nyelvi anyaga a szovjet korszak és a konszolidálódott kádári Magyarország természetrajzát, szerkesztési elveit, ideológiai terhet is magán viselte.

Változnak a kapcsolódási pontok, a közösséget jellemző társadalmi, emberi viszonylatok, értékek, viselkedési és beszédmodok. Változott az a kollektív, nyelvkulturális emlékezet és kommunikációs algoritmus is, amelytől, mindennapjaimban, majd harminc éve, elszakadtam.

IRODALOM

- Alao, G. – Medhat-Lecocq, H. – Yun-Roger, S. – Szende, T. (2010, szerk.): *Implicites – stéréotypes – imaginaires. La composante culturelle en langue étrangère*. Paris: Éditions des archives contemporaines.
- Dewaele, J.-M. (2012): L'acquisition et l'usage de scripts dans les différentes langues de multilingues adultes. In: Auger, N. – Béal, C. – Demougin, F. (eds.): *Interactions et interculturalité: variété des corpus et des approches*. Bern: Peter Lang. 195–222.
- Goffman, E. (1967): *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. Chicago: Aldine.
- Klaudy Kinga (1997): Barátságtalan nyelvpárok. A jelzős főnévi csoport viselkedése a fordításban. In: *Könyv Dezső Lászlónak*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 87–104.

- Kramsch, C. (1998): *Language and culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Kramsch, C. (2009): *The Multilingual subject*. Oxford: Oxford University Press.
- Lengyel Zsolt (2011): Szóasszociációs vizsgálatok (10–14, 18–26 évesek; 1000–1000 fő). In: Horváth H. Attila (szerk.): *Társadalmak, nyelvek, kultúrák*. Veszprém: Pannon Egyetem. 185–189.
- Megyes Péter (2010): A magyar idegennyelv-oktatás aranykora: 1989–2009. *Modern Nyelvoktatás*, 16/2–3. 77–92.
- Medgyes Péter – Major Éva (2004): *A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana*. Budapest: Corvina.
- Péntek János (2001): *A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár: Korunk Baráti Társaság. 30–42.
- Pottier, B. (1992): *Sémantique générale*. Paris: PUF.
- Rizza, C. (2009): Semantically redundant language – A case study. *Applied Linguistics*, 30 (1). 276–294.
- Schank, R. – Abelson, R. (1977): *Scripts, goals, plans and understanding*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum.
- Siklaci István (szerk.) (2008): *A szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex.
- Sinclair, J. M. (1991): Shared knowledge. In: Alatis, J. E. (ed.): *Linguistics and language pedagogy. Georgetown University round table on languages and linguistics*. Georgetown: Georgetown University Press. 489–500.
- Szende, T. – Kassai, Gy. (2007): *Grammaire fondamentale du hongrois*. Langues & Mondes. Paris: L’Asiathèque.
- Szili Katalin (2004): *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tóth Szergej (2011): *Nyelv, kép, hatalom*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Watzlawick, P. – Helmick-Beavin, J. – Jackson, D. D. (1967): *Pragmatics of human communication: A study of interactional patterns, pathologies and paradoxes*. New York: W. W. Norton & Co Inc.
- Yule, G. (1996): *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.